

uchovávaných v Maďarském zemském archivu. Uživatel by jistě ocenil přehled archivů a fondů, odkud byly texty editovány, takový seznam však bohužel chybí. To ovšem neubírá nic na kvalitě ediční práce, která je na nejvyšší úrovni (ostatně místa, kde se listiny nacházejí, jsou uváděna u jednotlivých textů). Edice obsahuje velice stručný úvod, v němž se autor vyjadřuje k souboru textů a k edičním zásadám, pro mezinárodní publikum je připojena i německá verze. Všechny listy a listiny jsou latinské, registry pak jsou uváděny v maďarštině.

Také pro české dějiny jde o zásadní soubor pramenů, které mohou osvětlit pobyt Ludvíka Jagellonského a jeho manželky v Praze. Dobře známé epizody spojené s královými zásahy do zemských úřadů tak mohou být doplněny o další podrobnosti, zejména průběh cesty. Panovník mimo jiné popisuje přijetí na moravském zemském sněmu v Brně a setkání s českou reprezentací na hranicích země, podrobně vylíčen o rovněž přijetí v Čáslavi a v Praze. Také zpáteční cesta přes Pardubice a Olomouc, kde zůstal král od 26. března do 16. dubna včetně velikonočních svátků (podle Dudíkem vydané olomoucké kroniky odjížděl až 17. dubna poté, co přihlížel spálení luterských knih na náměstí), je dobře dokumentovaná.

I při vstupu do Uher byl Ludvík náležitě přivítán. To vše zaznamenávají jak Ludvíkovy listy, tak zprávy rakouského vyslance a listy Ladislava Szalkaiho. Ze všech dokumentů také zjevně vysvítá jeden z hlavních účelů panovníkovy cesty do jeho druhého království. Byla jím, jak uvádí sám král v listě do Brašova, snaha vrátit se s vojskem a válečnými stroji, které měl využít v boji proti Turkům. Ludvík pak ve svých listech často zmiňuje vojsko, zbraně, výzbroj těch, kteří jej vítali, apod. Také na sněmech se snažil zajistit přísliby vojenské podpory, a zbraně dokonce hned kupoval (např. v Olomouci).

Kromě politických a vojenských záležitostí se čtenář vydaných listů může setkat s různými zajímavostmi z oblasti náboženských dějin, jako bylo např. Ludvíkovo objevení ostatků (hlavy) sv. Pavla Poustevníka na Karlštejně. Na tohoto světce se přímo odvolával uherský poustevnický řád sv. Pavla Poustevníka (paulíni), a proto byl tento nález pro Uhry velice významný, třebaže byl již dříve popisován a dobře znám. Mezi záležitostmi dějin všedního dne lze zmínit Szalkaiho stručný popis jeho pobytu v „českých lázních“ (ty bohužel nejsou upřesněny) nebo zprávu rábského kaplana Pavla, který posílá Štěpánu Bátorimu „pražské bílé pivo“. Bátorio o něj prý sám požádal při odjezdu kaplana z Budína.

Když Ludvík vyzýval královského číšníka Františka Battyányiho, aby přijel do Prahy (později ho této povinnosti zbavil), psal, aby si s sebou jeho významný dvořan přivezl jak koně, tak zbroj na turnaj, a to i kdyby se měli potkat až na králově zpáteční cestě na Moravě. Král by si tak mohl zpříjemnit dny při cestování.

Editované texty se vyjadřují především ke správě v Uhrách a k politickým jednáním krále, ani zmínky o všedním životě panovníka však nejsou nijak vzácné. Lze tedy doufat, že si vydaný svazek nalezne cestu i k českým historikům pozdního středověku. Norbert C. Tóth zpracoval vydané materiály rovněž v krátkém článku, který se vztahuje k pobytu Ludvíka a Marie v Čechách, ovšem i ten je představen především z uherské perspektivy (*A királyi pár Csehországban 1522–1523*). Osobně se domnívám, že spolupráce s maďarskými historiky při bádání o jagellonském období je nezbytná, a to nejen s ohledem na zprostředkování neznámých pramenů, ale rovněž kvůli rozdílným a tím i obohacujícím pohledům na jednotlivé události, osobnosti a fenomény.

ANTONÍN KALOUS

SOCIÁLNÍ A HOSPODÁŘSKÉ DĚJINY

Das Lehnswesen im Hochmittelalter: Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz, hg. Jürgen DENDORFER – Roman DEUTINGER, Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern 2010 (= *Mittelalter Forschungen* 34)

488 s., ISBN 978-3-7995-4286-9

Diskuse o lenním zřízení (*Lehnswesen*) představuje v německy mluvících zemích problematiku sui generis. Starší pojetí, výrazně ovlivněné právními dějinami, nahradil po antropologickém obratu (B. Schneidmüller, K. Görich, G. Althoff) přístup, který zkoumá a nově definuje vlastní význam lenního systému v kontextu různých konfigurací rádu v raném a vrcholném středověku. Vesměs ale bývá jeho existence pouze předpokládána, přičemž chybí detailní argumentace. I z tohoto důvodu si editoři předkládaného sborníku vytyčili za cíl postihnout význam lenního zřízení pro současníky. Jako další stěžejní bod

hrála roli kritika klasické teorie, jež s přílišnou samozřejmostí uplatnila optiku zrcadel 13. věku na situaci v předešlých staletích. Doklady existence feudálněvazalských vztahů by přitom podle názoru editorů neměly být považovány za potvrzení dříve jednoduše předpokládaných právnělenních kauzálních vztahů, ale naopak by se bádání mělo zacílit na zkoumání jejich specifického obsahu. Tento pozitivní impuls přinesla přelomová kniha Susan Reynolds (*Fiefs and Vassals*, 1994), jejíž jednotlivé teze však už jsou často překonány, a nabízí se tak prostor pro nové uchopení tématu.

První část sborníku, nazvaná Vědecké konstrukty, je věnována dějinám vědecké debaty o lenním systému v Německu. Werner Hechberger zkoumá lenní zřízení jako interpretační prvek tzv. *Verfassungsgeschichte* od začátku 19. století až do současnosti a konstatuje, že se vždy jednalo o politikum. Hans-Hennig Kortüm přičítá interpretační problémy klasického teoretického konceptu postojům Heinricha Mittheise a Otto Brunnera k nacionálněsocialistickému režimu. Zatímco Brunner chápal politické uspořádání (*Verfassung*) jako „formu politické jednoty národa“, zastupuje Mittheise, ovlivněný definicí státu Carla Schmitta, spíše liberálněobčanské chápání právního státu. Jako danajský dar se ukazuje rovněž užívání soudobých termínů, jež mimo jiné ztěžují pozici německé mediévistiky v rámci mezinárodní vedené diskuse o lenním systému.

Stěžejní část kolektivního díla je věnována výkladu pramenů. Autoři se soustřeďují především na terminologii léna (*beneficium / feudum*) či vazalství (*vassus / miles / homo / Mann*), případně zkoumají vazalský služební vztah a z něj vyplývající závazky. Zajímá je i konkrétní podoba lén, podmínky jejich udílení a případné výhody, jež pro obě strany z lenního vztahu plynuly. Snaží se také ověřit, zda vůbec existuje dříve takřka mlčky předpokládaný vztah mezi vazalitou a udělením léna. Avizovaným cílem je též vysledovat případné změny celého konceptu i pojmosloví a vlastní možnosti přesnějšího doložení těchto změn. Rudolf Schieffer rozbořem asi 1400 listin vydaných v období mezi vládou Lothara III. a Fridricha Barbarossy ukazuje, že k písemné fixaci lenního poměru došlo v zaalpských částech římskoněmecké říše až v druhé polovině 12. století, tedy s určitým zpožděním oproti italskému a burgundskému prostoru. Na Schieffera chronologicky navazuje Karl-Heinz Spiess, jenž na základě čtyř soupisů lén konstatuje, že lenní systém zcela přirozeně patřil do vládní praxe v druhé polovině 12. století, a propůjčení *beneficia* zároveň spojuje s vazalitou. V dalším

příspěvku rozšiřuje Steffen Patzold perspektivu na klášterní kroniky sepsané v Dolním Lotrinsku a na jihozápadě říše. Všímá si nejasného a širokého významu termínů *feoda* (Dolní Lotrinsko) či *beneficia* (Lorsch) a dochází k závěru, že rovněž v klášterních kronikářství lze systematickou propojenost mezi *beneficiem* a vazalstvím vysledovat až od druhé poloviny 12. století. Jan-Dirk Müller naopak ve vernakulární epické literatuře 12. a 13. století překvapivě nenachází stopy klasické teorie sociálního řádu, spočívajícího na lenním systému. Hubertus Seibert (Bavorsko), Thomas Zotz (Švábsko), Stefan Burkhardt (Mohuč, Kolín) a Oliver Auge (severovýchod říše) se v dalších příspěvcích věnují soukromým listinám, vydaným v rozsáhlém prostoru římskoněmecké říše, a z jejich výkladu lze soudit, že lenní systém sice nehrál roli všeobjímajícího principu, zajišťujícího řád, byl ale od druhé poloviny 12. století hojně užívaným modelem. Následující tři příspěvky jsou věnovány oblastem, v nichž lze tendenci k vytvoření mnohem nuancovanějšího lenního systému s jednoznačným vztahem k vazalitě vysledovat s výrazným předstihem oproti říši. Dirk Heirbaut to doložil na příkladu dolnolotrinských Flander, zatímco Daniela Rando se zaměřila na italskou Veronu a Florian Mazel na oblast Provence. Obecně lze na základě druhé části sborníku dojít k závěru, že se ve značné části Evropy v průběhu 12. století postupně uplatňoval lenní systém, ovlivněný místními zvyklostmi a mírou pronikání učeného práva.

Autoři závěrečného oddílu se snaží ověřit relevanci lenního systému chápaného jako výkladová matrice pro konkrétní události či rituální jednání. Jürgen Dendorfer navrhuje opustit tradiční interpretaci, podle níž konkordát wormský hrál důležitou roli v procesu feudalizace církve. Na něj navazuje Roman Deutinger, který se zaměřil na výklad tří událostí doby pontifikátu papeže Hadriána IV. Jak setkání papeže s císařem Fridrichem Barbarossou v Sutri (červen 1155), tak spor o freskovou výzdobu kaple sv. Mikuláše v Lateránském paláci (léto 1155) a sněm v Besançonu (1157) patří k často interpretovaným událostem nejen německé mediévistiky. Autor se však nenechal zastrašit názorem otců zakladatelů a při výkladu vychází výlučně z terminologie pramenů, reflektuje posuny významu mnohoznačných termínů (*hominium*, *homo*) a zároveň soudí, že správného porozumění gestům a pojmům nelze dosáhnout pouze prostřednictvím systematiky lenního práva. Zejména to podle něj platí pro přelomovou dobu padesátých let 12. století, kdy císařství a papežství doslova objevují lenní systém a využívají jeho

terminologie k vyjádření vlastních tradičních pozic. Gertrud Thoma a Jan Keupp naopak relativizují učenecké konstrukty a definiční pokusy staršího bádání. Prvně jmenovaný nevidí důvod k pojmovému odlišení ministeriálního léna a Jan Keupp na základě studia urbářů z 12. a 13. století dochází k závěru, že pojem léna bylo možné použít v mnoha významových variantách, které ne vždy musely být spojeny s vazalitou. Philippe Depreux a Klaus van Eickels zase relativizují roli lenního systému jako referenčního rámce pro výklad některých rituálů, např. *homagia*. Sborník uzavírají dva příspěvky, jež nabízejí alternativní modely pro výklad sociální reality středověku. Zatímco pro Gerharda Lubicha je zamítnutí klasického pojetí lenního systému pro starší období příležitostí k hledání jiných, alternativních forem hierarchizace společenského řádu, Stefan Weinfurter sleduje dynamiku procesu vývoje od jednotlivých prvků „lenního systému“ až k lennímu právu a tento proces chápe z obecné antropologické perspektivy i jako úsilí společnosti o vytvoření prostředku, který by zajistil navození důvěry na širším společenském základě.

Velmi zajímavý ediční počin pozoruhodným způsobem a z mnoha úhlů pohledu odkrývá slabá místa interpretačního schématu protežovaného v německé medievistice. Nejde však o obrazoboreckou snahu, ale o sympatické úsilí vyprostit některé jevy a události ze svěrací kazajky této klasické teorie, a naopak je vyložit v souladu s písemnou tradicí a novějšími badatelskými přístupy.

JŘÍ KNAP

Roman ZEHETMAYER, *Urkunde und Adel. Ein Beitrag zur Geschichte der Schriftlichkeit im Südosten des Reichs vom 11. bis zum frühen 14. Jahrhundert*, Böhlau Verlag, Wien 2010 (=Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 53)

392 s., ISBN 978-3-205-78413-5

Postoj šlechty k listinnému pořizení byl dlouho spíše zdrženlivý. Zatímco v prostředí panovnickém, církevním či městském se písemná kultura rychle prosadila, pro nobilitu zůstávala hlavním médiem paměti orální komunikace. Nahlíženo optikou lineárního dějinného vývoje, směřujícího

od mluveného k psanému (a později tištěnému) slovu, by se mohlo hovořit o jakési zpozdilosti. Ve skutečnosti šlechtě ústní tradice sloužila stejně dobře a v některých ohledech i lépe než komunikace písemná. Etablování psaného slova probíhalo v prostředí nobility spíše pod tlakem vnějších okolností a v počátečním období také téměř výhradně ve styku s osobami a institucemi jiných sociálních skupin, jak dokazuje habilitační spis Romana Zehetmayera.

Podobně jako v případě pojednání o vztahu české šlechty k listinám vznikla anotovaná práce jako vedlejší produkt při zpracování zemského diplomatáře, tentokrát štyrského a dolnorakouského. Zatímco J. Šebánek se S. Duškovou pojali své studie jako skutečně přípravné práce pro vlastní edici a soustředili se především na otázky diplomatického charakteru, přerostly úvahy R. Zehetmayera do komplexního zpracování vztahu rakouské šlechty k listinnému pořizení, přičemž důraz je kromě diplomatiky kladen na sfragistiku a právní, sociální i obecně historické souvislosti.

Jako první věnuje autor pozornost tradičním zápisům (Traditionsnotizen). Nepočítáme-li výpravný Codex Falkensteinensis (1166), který představuje u šlechty rakousko-bavorského prostoru solitér, vázaný nadto k jediné osobě Sibota IV., neposkytují nám sporadické a roztržité zápisy příliš pevné půdy pod nohama. Zehetmayer se vyjadřuje k jejich roli v šlechtickém prostředí skepticky, a pokud připouští memoriální funkci zápisů, nenachází doklady o jejich využití coby důkazního prostředku. V oblasti práva ústní svědectví stále zcela převažovalo nad psaným slovem, jež ale nebylo nobilitou považováno za cizorodý prvek jako spíše za něco nedůležitého.

Již v oddíle věnovaném tradičním zápisům představuje autor dvě zajímavé teze, které pak dále rozvíjí. Oproti dosavadnímu mínění Zehetmayer odmítá představy o vysokém podílu deperdit. Ačkoli nelze stanovit přesnější čísla, dnešní dochování dle něj rozhodně není pohlým zlomkem původního stavu. Druhý postřeh se týká velkého počtu osob, které byly schopny dokumenty psát. Malý zájem nobility o listinné pořizení tedy nespočíval v nedostatku vhodného personálu, jak se doposud uvádělo.

Svoji roli v etablování psaného slova v šlechtickém milieu bezesporu sehrála skutečnost, že s ním urození byli stále častěji konfrontováni, a mohli tak posoudit jeho výhody, které přinášelo. Klíčový předpoklad ale autor spatřuje v rozvoji pečeti. Nejstarší otisky registrujeme u šlechty v 70. letech 12. století, v období do roku 1230,